

лишня іранська ідеологія в українську культуру. Староір. *uaigu* — (=яйрія), це імя божества іранських передавестийських шести річних діб і свят, якими закінчувано кожну добу року (іранське *уаг*, значить рік Chr. Barth., о. с. 1287.) Такими святами були, між іншими, *maiduauiga*, то значить „середина року“, воно припадало від 1-го—5 мая; друге було назване *maido-šam*, знач. межиліття (вживане досі на Україні: Мєжінь (гл. словар Грінченка) і припадало від 30 червня до 4 липня.¹⁾ (Були аналогічні й інші свята, приміром: „межи-весни“, про які писано в моїй книжці про культ. істор. постать Різдва, у вступі — про іранський календар). З іменем „ярець“ звязана українська назва весни „яр“, — назва ячменю „ярець“²⁾ котрі то слова з українського коріння етимологічно вивести годі.

Зазначую, що чеський дослідник К. J. Erben³⁾ завважує, що „імя май є мабуць іменем природи, яка в той час (в маю) плодить“ (свої твори). Як показується, К. J. Erben не був далекий від правди, коли це писав, — порівняйте іранське слово *mauah* (гл. в.). Імя місяця, май, є поширене в отих народів східної й полудневої Європи: українців, москалів, поляків, чехів, хорватів, східних сербів (в них слово *мея* значить майське дерево), альбанців (*maji*), румунів (*maju*), литвинів (*mojus*), північних німців (*Nord-hochdeutsch* — „*mai*“) і—як показується — всюди без змін у формах слів.

Українізація імени май на травень є дійсно дуже невдатною. Адже не усе в маю на землі є травою. Поминувши несказанну красу весняної природи, яка в маю вся в цвіту і безлічи красок, — в очі бє по всіх усюдах народження нової твари, нового життя з його бажаннями, поривами й змаганнями. Цілі народи в маю оживають та рвуться до життя, шукають його змісту і ціли; староіранці виділи в маю відблеск повноти й невміручости краси Найвищого Єства та бажали достроїтися до неї своїми життєвими ідеалами й чеснотами; український нарід глядить на май також з іншим настроєм і життєвим інтересом, ніж йому приписали публіцисти. Назва травень навіть з староукраїнськими релігійними традиціями не є в згоді, бо давний релігійний культ буйної зелені, як символу сили творчої природи, припадав в святочний час Івани Купала.

Доповненням образу „іранізації“ староукраїнських поглядів в добі первісного зладження річного календаря, а також іранських впливів на розподіл року після вавилонської концепції солярного року, буде розгляд ще двох — на мою думку — дуже старих місячних імен на Україні, мабуць давніших як аналізовані повище, бо простіших, природніших в своїх провідних ідеях, хоча виразно запозичених з іранської мови. Це два подібні формою і змістом імена вересень і березень (варіант марця). Імя

¹⁾ Christ. Bartholomae op. с. 1118.

²⁾ Гл. Е. Желехівський, Словар русько-німецький, 1886.

³⁾ K. J. Erben, Imena měsiců slovanská vůbec a česká zůlast, — Casopis ceskeho museum 1849, 133. Подана за Фр. Мірльошічом, op. с.

вересень називає П. Кривда Соколенко (в згаданій повище статті в „Новій Раді“) — нікому незрозумілим і тому непотрібним, що займає лиш місце, в календарі, кращим і відповіднішим місячним іменам (на його думку — жовтневі). Дійсно, не пояснено цього імени влучно досі нігде. Були спроби пояснити це імя від укр. слова верес (Heidelkraut), що ним називають зілля, яке цвितе й дістає ягідки в 9-ім місяці року. Перші спроби такого пояснення, опертого не на етнографічних записках з уст народу, а на індивідуальнім погляді, були в Молитвослові з р. 1861 (видання львівського), в альманасі Вінок, ст. 245 та в календарі Львовянин, з того часу. Опирався на тім поясненні й Фр. Мікльошіч і приймав його за достовірне; щоби доказати походження імени вересень від назви зілля верес, наводив Мікл. назву того зілля зі всіх словянських мов, бо показувалося, що вони є такі самісінькі у всіх слов. народів.

Тимчасом отся спільність назви зілля вересу у всіх словян, нічим не причинюється до пояснення походження імени місяця вересня. Зілля верес є марне, непоказне й не грає ніякої ролі в господарстві, ані як паша, ані як зерно; не має ніякого мітольоґічного, ані реліґійного застосування, не грає ніякої ролі в народних обрядах, або побутових поведінках; не належить до лічних зел. До того, — імени місяця вересень уживають між словянськими народами лишень українці й поляки (wzrosień) й чехи (vresen). Польське wzrosień зовсім не відповідає деклінації іменника wzros (= верес), який має в другім відмінку: wzrosu, і форма wzrosień не може бути з wzrosu випроваджена. Ніякого іншого вияснення імени вересень, крім повищого, ніхто не поставив. А прецінь це імя є незвичайно популярне, всюди на Україні уживане й одиноке для девятого в році місяця крім жартливої назви „бабське літо“. Укр. назва „сівень“ для цього місяця є виняткова (у хорватів і сербів іменем „sviba“ називають апріль); крім того „сівень“ це немов одна частина широкої думки, яка унята іменем вересень.

Подаючи пониже пояснення цього імени зі староіранської мови, зазначу передтим, як пояснене воно в такім поважнім українським лексиконі, як Русько-німецький Словар Евг. Желехівського (з 1886 р.). Буду подавати оба пояснення також в німецькій мові, щоби не звихнути ніякої думки висказаної в оригіналах. В словарі Е. Желехівського стоїть: Вересень — September. „Monat der Nachernte, Tätigkeit, Wirksamkeit der Landwirte, des Ackerbaues und des Säens. Т. є „місяць покінчення жнив, невсипущих робіт і праць рільників, управи рілі й сійби“. Цьому імени відповідає отся іранська рідня слів: varəz-verbun, „wirken Praesens varəz-vəṛəz, vərəzya — (iterativum) varəzaya, aorist-varəš, infinitiv vərəzyeidyai, varəzi, „wirken („діло робити“), öfters im Gegensatz zu denken (часто в протипоставленні до (слова) думати¹); 2) mit Objekt: tun, machen, verrichten, vollziehen, betätigen (чинити, ро-

¹) Christian Barthol. Altiran-Wörterb.; ст. 1375.

бити, сповнити, виконати, взяти участь в роботі — спільно працювати. Фраза *vəgəzintəm*, майже тотожна з укр. іменем вересень відноситься особливо до пільних робіт (у Christ. Barthol. — сказано: *Besonders von der Verrichtung der landwirtschaftlichen Arbeit*)¹⁾. Новоперське *varz*, *barz*-Feldarbeit, Ackerbau²⁾ (робота в полі, управа рілі). Подібні слова в сполуці: з *aiwi*-die Erde bearbeiten, bestellen — землю обробляти, рілю управляти;³⁾ в спол. з *us* — *wieder gut machen*, поправити. *Vəgəzəna*, neutr. Wirken, Tätigkeit, робота діяльність; *vəgəzvant*, *adject*, *energisch*, *regsam* енергійний, рухливий; *varəzyant*, *adj*. *wirksam* — *werktätig* — працюючий, ділом зайнятий. *Varəza*, *masc*. *vəgəzya*, Wirken, Verrichten von-, Tätigkeit; *vəgəzai*, *varəzi*, — *vəgəzyeidyai*, *infinitiv zu wirken*, *zu tun*, *Wirksamkeit entfalten*. *varəzah*, neutr.) 1) Kraft, Tätigkeit; 2) Würde — сила, діяльність, гідність; *varstay*, foem. Handeln, Tun; *vəgəzyoto*, *landwirtschaftliche Tätigkeit*, Landwirtschaft.

Повищі іранські фрази належать очевидячи до окремої, вибірної категорії думок про енергію, роботящість і її гідність, а рільництво й рільне господарство є передовим предметом і ціллю тих змагань і зобов'язань. Українська господарська характеристика вересня зовсім відповідає повище висловленим іранським ідеям, бо вся думка укр. народу перенята в місяці вересня лишень працею господарською та рільничою, і є зв'язана з нею почуттями обов'язку, особистими амбіціями, надіями, втіхами або журбою, мотивами особистими та суспільними й економічними. Все те лучить нарід на всій Україні з іменем місяця „вереснь“ і толкувати йому про те не потрібно. Долучу цікаву завагу, що книжкове імя вересень вимовляє укр. нарід вірно по староіранськи: „вирисень“ (грубе и, ы); що найменше ствердив я це в Конюхах бережанського повіту; особливо в тім тоні звучить вимова жіноцтва, (що, як відомо, найкраще зберігає по селах чистоту і красу української мови й вимови).

В українській живій мові є група споріднених слів дуже подібних до іранського дієслова *varəz*, оскільки розходиться про основну думку слова, якою є жива, енергійна, діяльність. Це слова: борзий (гл. словар. Е. Желех). *schnell*, *geschwind*, *rasch*; борзó, *adverb*. — *comparativ*, боржий; *deminutiv*. борзенько, *rasch*, *flink*; борзість, *Schnelligkeit*, *Munterkeit*; борзинá = бистринá бистрість = *Schnelligkeit eines Stromes*; *Stelle, wo die Strömung heftig ist*; *Stromschnelle*.

Є вдаряюча подібність між українськими місячними іменами вересень і березень, а з порівняння відповідаючих їм іранських фраз виходить повна тотожність тих імен. Можна би тільки заважити, що імя березень приявляється еволютивом вересня, що тим певніше, коли порівнати староіранське *vəgəzyoto*, а новоперське *varz*-, *barz*-. Це послідне слово ознаує рільні роботи в полі — і з того виходить, що й укр. березень ознаує госпо-

¹⁾ оп. с. 1376.

²⁾ о. с. 1376.
о. р. 1376.

дарські — пільні роботи (на прівесні) — і є справді весняним антиподом осіннього вересня. З цієї причини відпадало би тут ближче пояснення імени березень як варіанту імени марця (евентуально — цвітня, бо на гуцулії так називають цвітень). Що до варіантів цього імени: березозол і березіль, то я позволю собі заквестіонувати перше імя як народний твір (цю форму подає Евг. Желехівський в Словари як виняту з творів письменника Тимка Падури; може бути що вона є самовільним перекрученням народного імени березіль автором); „зола“ в українській мові значить лишень „луг“ (Die Lange), а „золити“ значить мити, прати, лугом; отже „березозол“ як імя місяця було би нісенітницею. Форма „березіль“ знаходиться в приказках Номиса; про неї ще понижче мова.

Зверну ще увагу, що імя березень сходиться звуково, етимологічно і своїм значінням зі староіранським місячним іменем Fra-vartin (з фро-варсін, фро-варзін), в яким перша часть імени fra є тим самим, що укр. „про“ для означення руху в якимсь напрямі (гл. Слов. Евг. Желехівс.), приміром: промстити дорогу; провести — й і; друга частина іранс. імени значить тільки, що вересень. Іранське імя вересень в чистій формі не виступає між авестийськими календарними іменами. Це очевидно, що наколи воно означало господарські дуже пільні й важні роботи, то його іменем був унятий і час таких робіт. Господарські осінні роботи не можна замкнути в клямрах місяця, вони бувають коротші або довші, відповідно до потреби, стану аври, часу покінчення жнив і т. і. І в українського народу не кінчаються пільні роботи в вересні; вони кінчаються звичайно в жовтні, а починаються часто ще в серпні. Тому ясна річ, що імя вересень означало первісно протяг часу господарських осінніх робіт, а не імя місяця. Дятого нема його в гієратичнім іранським календарі, який був правильно поділив рік на 12 місяців. Це імя було правдоподібно в передавестийським народнім календарі, а в часах Авести могло задержатися як неофіційна назва господарського часу. Про існування тої назви в староіранських передавестийських часах свідчить якраз факт її існування в українським господарським календарі, бо це очевидно назва не українського походження.

Хоча як впадаючою в очі є аналогія господарського поділу року (на сім місяців теплих, літних, — і пять зимових) між староіранцями і українцями, то з українських назв місяців і їх аплікації виходить незалежність українсько-народної думки. Коли в староіранським авест. календарі кожне імя місяця є присвячене якимсь святощам, то в українським місячні імена є присвячені господарській справі. Це не є брак релігійної думки українського народу, а інший уклад думок в розподілі року. В укр. вересні нема нічо з релігійного культу, а властиво він не маніфестується в цім місяці невгомної господарської праці. За те попередний місяць, серпень, є місяцем вповні релігійно-настроєвим, хоч праця збору з поля збіж і паші триває днями й но-

чами. Жнива на Україні це в своїм роді свято, мимо надзвичайної пильності й запопадливості народу коло збору з поля. Знаю народний звичай в подобі релігійного обряду, з Конюх, бережанського повіту, де нарід зачинає жнива різдвяною колядкою „Бог предвічний“, перелицьованою задля жнив. Її зміст, це величання предвічного Бога, Творця світа і Творця та розмножця збіжжа (повна аналогія до колядок різдвяних про сотворення світа і перших ростин). Цю колядку співають жінці, коли спільно нажнуть перший сніп збіжжа; відтак вони сідають довкола того снопа й гостяться хлібом і напитком. Нема сумніву, що релігійний настрій місяця серпня вяжеться з давними культурно-релігійними традиціями укр. народу, між якими дуже виразний мітольогічний культ місяця молодика (с е р п а), як мітичного агенса урожаю в природі. Само імя серпня свідчить про культ місяця молодика; а вже безперечним доказом цього культу є український обряд обжинків. Тим обрядом в часі вечірнього походу жінців з поля додому, коли найкраща жалья іде перед усіма з вінком збіжжа на голові, звеличують місяць на небі, і, співаючи цілий час до него і про него, приходять до хати й завішують вінок збіжжа з такими почестями на стіні, як на Різдво ставляли Дідуха на покутті. Під постатю місяця величають прадіда народу. В обжинкових піснях в нерозривнім сплетенні українських давних традицій відзеркалюється, так як на Різдво, староукраїнський релігійний культ Бога Творця і люнаризованого Прадіда¹⁾.

Крім серпня-місяця вважаю оригінальними українсько-народними як в іменах, так в характеристиці часу, який вони означають, місяці червень і липець. Вважаю їх імена і час, який вони тривають, присвяченими улюбленій українцями та з пієтизмом зберіганій як спадщину по предках господарській галузі — пасічництву. З ним є нарід звязаний не тільки предківськими господарськими традиціями, але і окремішним полурелігійним культом. Про появу пчіл в почині світа і про їх первісну культуру згадують колядки. Про пчолу в пасіці так само як про свою худібку на оборі, не забуває господар на Святий Вечір. Пасіку відвідують колядники на Різдво та вшановують її містичним танцем з топірцями (на Гуцульщині) та іншими містеріями. Господар і господиня спільно беруть в тих містеріях участь. Тому імена місяців червень і липець не є собі przypadковими іменами: червень — про червоні ягоди (як пояснює п. Кривда Соколенко), — а липець про цвітучу липу, (хоч в дійсності й спізнений, не весняний, а літний цвіт, може звертати на себе особливу увагу, тим більше, що має лічнічі прикмети). Є в обох іменах поважна печалива думка народу про пчолу: пчільна „черва“ (зародки пчіл, пчільні червачки) дозріває в червці до нової рійки пчіл, підстави пасічничих успіхів. Чим більше „пчолá“ (матка пчільна) червить, і чим більше тої черви вигріється і дозріє,

¹⁾ Гл. Кс. Сосенко, Культурно-релігійна постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера — розділ про Корочуна, кінцева часть.

тимбільше роїв, тим кращі вони своєю величиною — і буде кому збирати мід. Та не що року цей місяць пригідний для пчіл: бувають в червці посухи, які винищують цвіт і мід — і пил на зіллю, — бувають слоти з такими самими наслідками. Тоді в пасіці черви обмаль, вона не має чим вигодуватися, а для пасічників це руїна. Липець то місяць, коли „рійка“ пчіл іде в повнім ході, а липовий цвіт чисто облип медом — і облип пчолами, що його збирають. Цей мід то не тільки підстава медових засобів в пасіці, але він є найліпшої якості і найздоровший для пчіл. Такі справи є першорядного значіння для пасічничої господарки; а пчоли любить і плекає укр. нарід від непамятних часів і на пасічничі місяці червець і липець покладає великі надії.

Крім господарско-пасічничого значіння має червець ще й мітольогічне, яке не можна поминути мовчки: нарід лучить з тим місяцем свої старосвіцькі вірування й обряди. Їх об'єктом є буйна рости́нність, яка в тім часі виступає в своїй повній красі й силі, — а її творцями вважає нарід вогонь і воду, як первні природи, що спричинили почин світа, та все є чинними в природі. Вони нагадують народови в сім місяці містерії з почину світа, які обходив в старосвітським святі Різдва і він їх поновлює в вечір перед Івана Купала ігрищами з вогнем і водою. Правда, що формально ці обряди вже майже всюди понехані, але в традиції народній вони ще живуть і день 24 червця (ст. стилю), хоч формально це християнське свято Різдва Івана Хрестителя, але в душі народу в цей день є все ще повно давньої містики і чару, які падають на цілий той місяць. Зі староукраїнськими мітичними традиціями сходяться в тім місяці мабуть і староіранські. В іранців цей місяць був присвячений зоряному генієви Тір¹⁾ — і спомини сотворення звірат і води. Цей божок Тір був патроном пригожих дощів і вродливости рости́н, та боронив нарід перед демоном посухи. Є ідейний звязок між іранськими й українськими традиціями. Молода черва пчільна може бути символом першої звіринности на землі; містерії на Івана Купала з пусканням на воду вінків з зелені з причіпленими горючими світельцями, це обява радості народу з буйного ростурослин, а вогонь з водою це творча сила природи. Молодь, яка сама виключно бере участь в цих містеріях, є символом молодечости в природі, — а Іван Купало передовим представником молоді. Звертаю при цім увагу, що іранське слово „уван, — yuvan, — yun“ (чит. иван, — юван, — юн)²⁾ значить: 1) молодець; 2) молодий лицар; а український Іван в суті річи значить те саме; при тім укр. іменник „юнак“ (архаїчне: юний) є також синонімом молодечости й молодецької бравости. З того виходило би, що імя місяця Junі, є не тільки іранського походження, але ідеологічно не чуже й українцям. „Юнь“ могло би бути колективом від „юний“, — в кождім разі може бути українським народом інтуїційно, по своєму зрозуміле³⁾.

¹⁾ D. V. W. Jackson op. c. 642.

²⁾ Chr. Bartholomae, op. c. 1305.

³⁾ Тут повторю мій висказ, що Овід Назо влучно пояснив імя місяця Junі „a iuvenibus“ — від сл. iuvenis = молодець.